

Hatrongyos

Ha hiszi a kedves olvasó, ha nem, ez volt a 18. század elején a Dóm tér neve. Ilyen nevű határ-, falu- vagy városrészek másutt is voltak, sőt vannak is. A régi szegedi határban Ásóthalomtól nyugatra, a gátsori iskola tájékának nevéként élt. Ezt a Tömörkény ihletését őrző regényében a később filmrendezőként ismert Lakatos Vince örökítette meg (Hatrongyos, 1943). Megtalálható Sándorfalvától keletre szántó meg legelő nevéként. Makótól északkeletre, Békéssámon határában ugyancsak szántó neve. Hódmezővásárhelyen a makió határ mellett szintén így hívnak egy dűlőt. De messzebb, Szabolcs-Szatmár megye nagykálói járásában is külterületi lakott helyként ismeretes.

Mit jelent a név? A hat, bár nem tartozik a mágikus számok (3, 7, 9) közé, a nép szemléletében a soknak szinonimája. Ha valakiről azt mondják, nincs párja hat faluban, azt jelenti, sok faluban sincs. Azt a helyet nevezték tehát Hatrongyosnak, ahol sok nincsetlen, szegény ember élt; ahol a föld olyan nyomorúságos volt, hogy csak a máshonnan kiszorultak, elesettek húzták meg rajta magukat.

Joseph Comet vázlatja

Ilyen volt a török alul főlzabadult Szegednek a Dömötör-templom körüli része. Amikor Nádasdy László csanádi püspök jezsuitákat akart a Városba telepíteni, rendházul és iskolául helyet kért nekik az udvari kamarától. Joseph Comet szegedi kamarai prefektus ezzel kapcsolatban tervrajzot küldött föl az udvari kamarához. Német nyelvű levelét és rajzát közölte Reizner János város-történeti művének negyedik kötetében, okmánytárában.

A tér közepén a Dömötör-templom látható. Ez, bár már 1702-ben a csanádi püspök székesegyházául jelölték ki, ekkor tető nélkül, romokban hevert, és raktárként szolgált az egyházi tizedből begyűlt gabona tárolására. Istentiszteletet a mellette levő, Szűz Mária tiszteletére szentelt, 1501-ben épült kápolnában tartották. A templom körül temető (cintere) volt: az itteni temetkezések csak a templom újjáépítésével párhuzamosan, 1725 táján szűntek meg, bár elvéve még Mária Terézia 1769. évi tiltó rendelete után is temettek ide.

Miféle épületek vették körül a templomot és a temetőt? A Tisza felé eső részen állott az élelmezési tiszt lakása. Ezt Nádasdy püspök elődje, Dolny István 1702-ben székhelyül megkapta a kamarától, és Nádasdy is igényt tartott rá. Ő azonban nem kapta meg, mert az udvari kamara szerint a határ közelsége és az őrség nagy száma miatt erre a várparancsnokságnak szüksége volt. Dolny idejében három lakható szoba volt ebben a házban. 1711-ben élelmezési tisztok, kenyérgyártók és pintérek laktak benne, később egy tiszt és hatvan közlegény szállása volt.

A templom mellett, a tér délkeleti sarkán (a mai Rerrich tér és a Bolyai Intézet táján) L alakban lisztraktárak húzódtak meg, de ekkor már beomlottak, csak a déli szárnya marad ép; 1709–10-ben ezt pestises kórházzal (lazarétum volt a neve) használták. Az Oskola (akkor még Fő) utca felőli oldalon sütőműhely volt, régi kemencékkel. A mai Somogyi utcai oldalon az élelmezési felügyelő kertje, mellette a pékek lakása és működő kemencéje, s ez utóbbi mellett volt még egy kisebb épület a lisztes-hordók őrzésére. (Ezeket a hordókat csinálták az említett pintérek, azaz kádárok.)

A piaristák letelepedése

A Nádasdy támogatta jezsuiták helyett a Város 1720-ban piaristákat telepített le a Dömötör-templomban folytatandó lelképásztorkodás és iskolaalapítás végett. Számukra a tér délkeleti sarkán az L alakú, roskadozó hajdani lisztraktárt és kórházat adta rendházul, iskolának pedig az Oskolai utcai fronton levő sütőműhelyt.

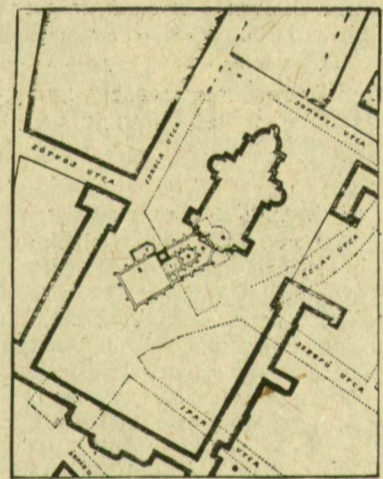
Az iskolát 1721 őszén nyitották meg, a templom újjáépítéséhez 1725-ben fogtak, és 1749-ben fejezték be. Ekkor rendezték a templom környékét, s ekkor bontották le az 1711-i vázlatrajzon szereplő romos épületeket, utat nyitottak a templom körüli temetőn.

A korábbi állapotra jellemző, hogy a piarista atyák 1722-ben sür-

gették a tanácsot, ígéretének megfelelően építsen nekik új hajlékot, avagy — tették föl a kérdést — „itt a békák között rothadjunk?”

A Templom tér

Móra Ferenc 1933-ban *Templom téri víziók* című tárcájában a Dömötör-templom környékét, a Hatrongyost, így írta le: „A tér nagyobb — a Rozália-kápolna még akkor a Boldogasszony utcája elején áll, a mai DMKE-palota helyén — de üres és kietlen. Délről és nyugatról apró házak oromfalai szegik be, de a mai piarista ház és a honvédpavilon helyén, a Tisza Lajos körút végén pákászoknak való mocsár terpeszkedik, békás és sásliliomos.” A mai viszonyokra alkalmazva ezt a leírást, így ismétlem meg: A Lechner téren megnagyobbítva újjáépített Rozália-kápolna a mostani Rákóczi-szobor táján állott 1928-ig. Előtte pedig, 1704-től a Vízig (1879) a mostani Irinyi kollégium helyén. Amit Móra piarista háznak emleget, a Bolyai Intézetnek az Aradi vértanúk terére és a Lenin körútra nyíló épülete. A honvédpavilon ma az orvoségyetem gazdasági hivatalának ad helyet.

A Dömötör-templom helye a mai Dóm téren

Móra így folytatta: „A templomtól keletre xenodochion áll: a görög szó ez esetben nem vendégfogadót jelent, hanem kórházat. Ahol most a gyermekklinika emelkedik, ott akkor is gyógyították, de beteg katonákat.”

Azután tovább: „Észak felé, a Nemzeti Oskolán túl a sánc, a palánk zárta el a katonák várát a polgárok városától. A palánk árka a mostani püspöki palota helyén kanyarodott el a Kelemen utcából és Zrínyi utcából a Tisza felé. Az apró házacskák sorának a neve, amellyel kísérték, Árkon utca volt.”

1733-ban a Város az említett katonakórházból alakított át rendházat a tanítórend számára, s ezt 1779-ben a Révai utca folytatásában kibővítette. 1811-ben a rendháznak a régi, a Templom térre néző részét följújtották. 1793-ban fölépült a gimnázium új épülete az Oskola utca vonalában. Amikor a még újabb iskolaépületet (a mostani Bolyai Intézetét) 1886-ban — most száz esztendeje — emelték, a korábbi főgimnáziumba hivatalok költöztek.

A század elején, 1902-ben, Móra Ferenc Szegedre érkezve ilyennek látta a Templom teret: „A kedves barokk templom, amelynek tornyá-

ban írástudóktól föl nem jegyezve aludt az Árpád-kori kis torony; előtte, a nagyajtóval szemben, a terecske közepén a régi Szentháromság-szobor, s tőle délre, a Templom tér és a Gizella tér határán a Rozália-kápolna. A templom keleti oldalához hozzáragasztva egy omlatag, kis sárga ház, a Városi Zenede, amelybe a szelek is bejártak orgonálni; a nyugati oldalon kapaszkodott bele a plébánia, ez is emeletes, sárga ház, rosszul záródó ablakokkal, amelyek sokat fájditották a városi tanács fejtét; ennek folytatása volt az Iskola utca felé a piaristák régi iskolája, a hajdani Nemzeti Oskola, a század elején már a megváltó csákányokra váró tisztes omladék. Körül a nagy vizet kiállt ódon házak, köztük az egyetlen sivár az Ipartestületé, közepén a háromszögletű kis tér, régi német városkák hangulatával.”

A Dóm tér

Hatrongyosból Templom tér, a Templom térből a húszas években Dóm tér lett. Előbb csak a Fogadalmi templom nőtt ki a földből; egy évtizedig még megtúrta maga mellett az öreg Dömötör-templomot, végül fölfalta. Még jó, hogy az Alföld legrégibb műemléke, a Dömötör-torony hírnemőül megmaradt. Rerrich Béla terve szerint megszületett az árkásor, mögötte egyetemi és egyházi intézményekkel.

Móricz Zsigmond már 1930 szeptemberében eljött megnézni. „Sétálok tovább — írta beszámolóját a Nyugatban —, s egyszerre csak váratlanul, egy furcsa, meglepő, különös kép: a Szent Márk téren találom magamat. Ennél váratlanabban egy magyar vidéki városban nem lehet elképzelni. Ott áll egy hatalmas, téglalából s fehér kőből épített templom, s előtte nagy, fekete tér. Komor, fekete palota zárja be a másik három oldalról a teret, feketére égetett téglalából, a piaca is fekete téglá. Olyan az egész, mintha hatszáz évvel ezelőtt építette volna egy gazdag s hatalmas fekete város, amelynek a hajói bejárnak a messze Keletet. A templom stílusa is valami olyan. Rómán elemek, zord oszlopok. Minden oszlop tüntetően más.”

Végigsétált a Nemzeti Emlécsarnok szobrai előtt: „mennyi nagyszerű embere van a magyar kultúrának” — szúrta le tanulságul. „Ilyet aztán aligha tud mutatni a mai Európa. Legfeljebb Amerika... Mindenesetre rendkívüli ötlet s rendkívüli energia hozta létre ezt a csodavárat a magyar tudományok.”

Nem lett volna Móricz Zsigmond hű önmagához, ha közben föl nem vetné: „Vajon mennyibe került ez az építkezés?” S Pest felé utaztában útítársával azon tipegődik, hogy a Városnak hetvenezer holdja van kisbérlők kezén, s a gazdasági válság közepette tízezer család él kétségbeesve és nyomorban a szegedi tanyavilágban...

Igaza volt, sérelme mégis a múlté már. A görög szobrászat remekeiben gyönyörködve sem jut eszünkbe, hogy a rabszolgaságon nyugodott a jólét, amelyen ez a művészet kivirágozhatott. Nemzedékek veréből, verejtékéből született a Dóm tér is, eléinte idegen testként a Víz előtti és a Víz utáni környezetben, később megszoktuk, elfogadtuk, adottságait kiaknáltuk, megszerettük. A velencei Szent Márk térrel nemcsak Móricz, hanem 1935-ben az itt operáját vezénylő Pietro Mascagni is hasonlította. A párhuzam méreteik azonoságánál fogva is kézenfekvő. Szemléletünket ma Bálint Sándorral így fogalmazhatjuk meg: „A tér így is házáknak páratlan építészeti kompozíciója, amelyet archaikus és modern elemek tesznek változatossá, egyetemessé.” „Nincs az országban térség, amely az emberi reprezentáció készségét és szándékát, kollektív-monumentális igényét annyira kifejezné, mint e páratlan téregyüttes.”

PÉTER LÁSZLÓ

MOHÁCSI REGŐS FERENC RAJZA

RATKÓ JÓZSEF

Történelem

Mindennap ünnep, forduló,
születésnap, halálnap.
Ünnepé lelket földülő
születésnek, halálnak.

Hétfőn múlt ezer éve, hogy
térdre esett az ország,
siratni, elsiratni rossz
papokra bízta sorsát.

Csütörtökön, körülbelül
hét-nyolcszáz éve ennek,
mellének tatár-nyíl szegült,
s kihalt a fele nemzet.

És hogy gazdátlan ne legyen
király nélkül az árva,
kiadta a történelem
művelni — harmadába.

S a halál ügyes gazda volt —
megkoronázta Dózsát,
munka közben himnuszt dalolt,
taposott őszirózsát.

Lépes György, rongy Szapolyai,
Haynau, Tisza István,
Horthy, pióca Prónay
volt itt a botosispán.

Halálos centenárium
a szita-szita péntek.
Tudót, lelket köptek falun
tízezer jó cselédek.

Szombaton másfélmillió
koldus tengerre szálla.
Fölbúgott, indult a hajó
a Föld túloldalára.

Csomagot lestünk, híreket:
asszony nép várta jöttük.
Óriás sirhatnok, hegyek
púpozódtak fölöttük.

S mindennap ezernyi halott,
és tíz- és százezernyi,
míg leltünk egy vasárnapot
gyászolni, ünnepelni.

De újra kezdődött a hét,
Földet és pojont adtak,
gázolták növekvő hitét
a munkásnak, parasztnak.

A földbe ember vettetett,
vérben csávázott holt mag, —
Szabadság, művelj földedet,
s teremnek majd e holtak.